



בחזית העורף על אתגרים ומשימות המוטלים על החייל הדתי המשרת ביחידה עורפית הרב יהודה ברנדס

שני גורמים לכך שנושא השירות הצבאי ביחידות עורפיות לא זוכה לדיון מספיק בחוגים העוסקים בשירות החיילים הדתיים בצה"ל. האחד הוא חוסר הכרה מספקת בחשיבות של השירות ביחידות הלוגיסטיות והעורפיות, מבחינה צבאית. רובנו עדיין חיים בתודעת הלוחם הגיבור, ולא מודעים למקום המרכזי של היחידות הלא-לוחמות במערכה הצבאית. השני הוא חוסר הבנה לחשיבות הגדולה שיש בשירות חיילים דתיים במערכות אלה, מבחינת היכולת להשתלב ולהשפיע במערכות החיים האזרחיים במדינת ישראל. מטרת מאמר זה היא להתמודד עם שני הנושאים הללו ולהציע את חשיבותם לעיון ולדיון הקוראים.

ראשי פרקים

חלק ראשון: תמונת מצב

א. העורף בצבא הקלסי

ב. העורף בצבא המודרני – צמצום הפערים בין החזית ובין העורף

ג. שדרוג המעמד של הלוגיסטיקה והעורף

ד. העורף כמסגרת אזרחית

ה. אתגרי חייל העורף

ו. חייל העורף הדתי

חלק שני: המשימה

ז. עמדת התגוננות

ח. סלע קיומנו

ט. תפקיד צה"ל

י. חייל העורף בחזית המוסרית

יא. החייל הדתי פורץ דרך

חלק ראשון: תמונת מצב

א. העורך בצבא הקלסי

הדימוי העצמי והדימוי הציבורי

הדיון על חיילי היחידות העורפיות מתחיל מנקודת פתיחה קשה. תפקידי העורך אינם מעוררים בדרך כלל דימוי מכובד ויוקרתי, והאתגרים אינם נראים גדולים וחשובים דיים. מי שמשרת במסגרת ובמקום שהדימוי העצמי שלו והדימוי החברתי שלו נמוכים, אינו יכול לחשוב על עצמו ועל תפקידי בקנה מידה של גדלות. הצעד הראשון שעלינו לעשות אפוא הוא לברר את חשיבותם של תפקידי העורך הצבאי.

הגיבור הקלסי

דמות הגיבור בסיפורי המלחמות והצבא היא לעולם דמותו של חייל שמעורב בקרב, מוסר את נפשו, מצליח בתחבולות, ובמידת האפשר גם מכריע את המערכה. כך מתוארים גיבורי המקרא, ולהבדיל, הגיבורים בכל הספרויות העולמיות, משומר ואכד, דרך יוון ורומי, ועד אבירי ימי הביניים וגיבורי המלחמות של העת החדשה.

קשה – עד בלתי אפשרי – למצוא דוגמאות של גיבורים בתחום הצבאי, שגבורתם התרחשה בעורף. כך כשמדובר על נשים גיבורות, אף על פי שתפקידן המסורתי של נשים בעת מלחמה הוא אספקת מים ומזון¹, כאשר מזכירים את שבחן של נשים שנטלו חלק במלחמה, יוזכרו רק אלו שחרגו מן התפקיד הרגיל של נשים ובעוז רוחן השתתפו במעשי לוחמה ממש. כדוגמת יעל אשת חבר הקיני ויהודית, ששתיהן פתחו בהגשת מאכל ומשתה, ורק אחרי הפיתוי הרגו את האויב. גם כאשר מבקשים לתאר מעשי גבורה של חיילים מתחום הלוגיסטיקה, צריך לצרף לכך מסירות נפש של ממש, כדי להעצים את המעשה. כדוגמת החובש מגבעת התחמושת, או הנער אליפלט בשירו הידוע של נתן אלתרמן:

בְּלִיל קָרֵב בְּרַעַם אֵשׁ מְזַנְקֵת, בֵּין אֲנָשֵׁי הַפְּלוּגָה קוֹל עֵבֶר:

'הָעֵמֶדָה הַקְּדָמִית מְנוֹתֶקֶת, מְלֵאֵי תַחֲמִשֹּׁת אֲזַל בָּהּ מִכְּבָר!'

אֲזַ הַרְגִישׁ אֱלִיפְלֵט כְּאִילוֹ, הוּא מְכַרַח אֶת הַמְּלֵאֵי לְחַדָּשׁ,

וְכִינּוּן שְׂאִין אֲפִי בְּמִיל לוֹ – הוּא זָחַל כֶּךָ יֵשֶׁר מוֹל הָאֵשׁ.

אמנם, אלתרמן ביקש להמיר את דימוי הגבורה הגברי הקשוח בדימוי מעודן ומוסרי אף ענוג. אליפלט הוא אמנם גיבור, אולם אינו מצויר כגיבור הקלסי, והמשורר מציגו דווקא כאדם מסוג אחר

1. עי' רדב"ז על הרמב"ם הל' מלכים ז ד, וציץ אליעזר ח"כ סי' לא.

לגמרי: "אליפלט הוא ילד בלי אופי, אין לו אופי אפילו במיל". יש בו באליפלט תמימות ילדותית, שאותה מנגד אלתרמן בקיצוניות לדמות הגיבור המאצ'ואיסטי הגברי בסיטואציה הבאה:

אם גוזלים מִיָּדוֹ צַעְצוּעַ – הוּא נִשְׂאֵר מִבְּלָבֵל וּמִחֵיָּד.

מִחֵיָּד מִבְּלֵי דַעַת מְדוּעָה, נְכִיצָד וּבְשָׁל מֶה זֶה וְאֵיךְ.

אולם גם אלתרמן לא שינה את הדמות השכיחה של הגיבור, אלא רק הסב את המבט לקיומה של גבורה מסוג אחר, גבורתם של נערים שהשתתפו במלחמה ומסרו נפשם אף על פי שלא היו בהם תכונות של הגיבור ה"הרקולסי". עם כל זאת, לא יכול היה אלתרמן שלא להוביל את אליפלט אל מותו בסערת האש, כי רק בכך הוא יכול לרומם את הגבורה העדינה שהוא עוסק בה. אילולא נהרג אליפלט בקרב, לא היה איש שר את שבחי גבורתו ואיש לא היה מעטרו בעיטורים של גבורה.

ההכרה בחשיבותם של תומכי הלחימה איננה מספקת

אף על פי שלא התחשבו בהם כגיבורים, הוכרה החשיבות של חיילי העורף, גם בצבא הקלסי. ההבנה כי באחריותם ללוגיסטיקה ולשאר כלי העזר תלויה הצלחת המשימה של הלוחמים, היא שעמדה ביסוד המחויבות והכרת הערך כלפי "היושבים על הכלים".

בספר שמואל מתוארים אלו שאינם מכירים בזכויותיהם של חיילי העורף כ"בני בליעל". דוד המלך קבע כחוק ומשפט בישראל, שחלק היורדים במלחמה וחלק היושבים על הכלים יהיו שווים². בכך ביטא את הערכתו לכך שההצלחה הצבאית מורכבת משיתוף פעולה של כל מרכיבי הצבא, ואי אפשר לנצח מלחמה על ידי לוחמים בלבד.

פתגמים מן הסוג "הצבא צועד על קיבתו", המיוחס לנפוליון, נטבעו כדי ליצור את התודעה של חשיבות החלקים הלוגיסטיים במערך המלחמה הכללי. ההיסטוריה הצבאית יודעת לספר על צבאות שנחלו כישלונות חרוצים בגלל כשלים לוגיסטיים. נפוליון עצמו, שבמסע המלחמה שלו לרוסיה ב-1812 פתר לראשונה את בעיית אספקת המזון באמצעות ההמצאה החדשה של "קופסאות שימורים", כשל בהתמודדות מול "גנרל חורף" הרוסי. הספרות הרוסית מיטיבה לתאר את כישלונותיהם של מצביאי מערב-אירופה בכיבוש רוסיה בגלל חוסר היכולת שלהם להתמודד עם הקשיים של מזג האוויר הרוסי הקר, המרחקים הגדולים, בעיות התובלה הנגזרות מכך ועוד. טולסטוי תולה ב"מלחמה ושלוש" את הניצחון במלחמה בסבלנותו של הגנרל הרוסי הזקן קוטוזוב, שהבין טוב יותר מכל המומחים המערביים לאסטרטגיה את האופי הרוסי, והמתין בסבלנות להתפוררות כוח העמידה של צבא נפוליון, לפני שתקף והביס את הצבא הצרפתי. מהלך דומה התרחש גם בעמידה הסובייטית כנגד פלישת הגרמנים במלחמת העולם השנייה.

התפקיד של הלוגיסטיקה בצבא המסורתי היה קשור בעיקר לאספקה: אלו שלא היו בעורכי המלחמה היו "מספקים מים ומזון ומתקנים את הדרכים"³. וכן "מתקנים כלי זיין"⁴. ברור שצבא לא יכול להתקיים ולתפקד בלי כלי נשק ובלי מזון, ובלי נתיבי תנועה. אולם, למרות זאת, לא נזכר שלתפקידים אלו מונו אנשים שזו היתה מומחיותם. התפקידים הללו הוטלו על מי שלא היו ראויים לשרת ביחידות הלוחמות, בגלל סיבות רשמיות לפטור: "האיש... חנכו", "אָרש... לקחה", "נטע... חללו", או משום שאינו ראוי – "הירא ורך הלבב"⁵. אופן זה של הבחנה בין הלוחמים לבין חיילי המערך הלוגיסטי אמנם מכבד אותם ומייחס חשיבות לפעולתם, ואף מחייב לשתף אותם באופן מלא בשלל ובהישגים, אולם עדיין הוא מעמיד את החייל שאינו לוחם במערכות המלחמה בעמדה משנית, שהרי הוא "נִפְל" – אינו מתאים לשירות קרבי ולכן ממלא תפקיד עורפי.

אם כן, אף על פי שמימי דוד כבר קיים חוק המשווה את המעמד של חייל העורף לזה של החייל הקדמי, לא די בכך כדי להשוות את הכבוד וההערצה שרוחשים לו, ומשום כך, עדיין לא נפתרה באופן מספק התחושה המתסכלת של הדימוי פחות-החשיבות ונטול הילת הגבורה, המקשה עד מאוד על אדם להיות "גיבור" במעשיו, ולהיחלץ לאתגרים בעלי ערך.

ג. העורף בצבא המודרני – צמצום הפערים בין החזית ובין העורף

התקצרות המרחקים בין החזית לבין העורף

במלחמה המודרנית צומצמו הפערים בין העורף לחזית. הסיבה האחת היא התקצרות המרחקים בין החזית לבין העורף באמצעות כלי תעבורה, ובשל שינוי פניה של המלחמה. מטוס קרב מעביר את הלוחם באחת מבית מגורים נינוח ונעים, אל עיצומה של המולת קרב שנעשית מתוך סכנת נפשות גמורה. מן העבר השני, הופכים חיילים בבסיסים עורפיים, ואפילו אזרחים, לחלק מן הקרב. מלחמת ששת הימים הוכרעה בשלוש השעות הראשונות במערכה שבה לא התעמתו חיילים בחזית שדה הקרב זה מול זה. טייסי קרב ישראליים יצאו משדות תעופה בעורף, והפציצו את שדות התעופה העורפיים של מדינות ערב. הם געו במערכות קרב – המטוסים עצמם, אך גם במערכות לוגיסטיות: שדות תעופה, כבישים ומסילות רכבת, מתקנים של דלק וכדומה. הנפגעים בצד המצרי לא היו דווקא טייסי הקרב. במקרה הזה, היו אלו מערכות העורף המצריות שהוכו במלחמה כאילו היו בעיצומו של שדה הקרב, בעוד שההצלחה הישראלית הרחיקה את המלחמה מן העורף הישראלי. אולם בחודשי הכוננות שקדמו למלחמה היתה התמונה הפוכה – בישראל התכוננו לגרוע מכל בעורף דווקא.

3. משנה סוטה ח ב.

4. מדרש תנאים לדברים כד ה.

5. דברים כ ה-ח.

גם מלחמת העולם השנייה הוכרעה בסופו של דבר במערכה על העורף. ההפצצות ההדדיות על ערים אזרחיות באירופה: הבליץ הגרמני על לונדון שנכשל, בסופו של דבר, וההפצצות של בעלות הברית על ערי גרמניה מנגד, שהיה להן משקל מכריע בתבוסה הגרמנית. בראש כולן עומדת, כמובן, הפצצה האטומית – זו שהוטלה על ערי עורף אזרחיות, נגסקי והירושימה, וגרמה לכניעה המיידית של היפנים.

בעידן הטרור

סיבה אחרת לצמצום הפערים בין חזית לעורף במלחמה המודרנית היא, שבמלחמת טרור ו"עצימות נמוכה", יעדי המלחמה אינם בחזית ואינם דווקא בצבא. אפילו האזרחים הופכים ללוחמים, וודאי שחיילי העורף הנם חלק ממערכה זו לכל דבר.

זהו סוג אחר של מלחמה, שבו אמנם היתה מדינת ישראל שרויה בכל שנותיה, אולם לאחרונה הפכה להיות דרך המלחמה העיקרית נגדה. ראשיתה של מלחמה זו עוד בשנות היישוב. עוד בטרם היה ליישוב היהודי בארץ ישראל צבא לוחם, כבר היה ברור שלקיום ההתיישבות היהודית בארץ הצמדת החרב לאת הינה הכרחית. החקלאי ביום הוא הנוטר בלילה. בשנותיה הראשונות של המדינה, התנהל הטרור במקביל למלחמות הסטנדרטיות וביניהן, ואילו בשנים האחרונות, במיוחד אחרי חתימת הסכמי השלום עם מצרים וירדן, והצבת מאזן האימה בגבול הצפון, משמשת המלחמה בעצימות הנמוכה – מלחמת הטרור, כחלופה יחידה למלחמה אסטרטגית כוללת.

כאשר המלחמה מתנהלת, כמו המלחמה בימינו, מול טרור ולא מול צבא סדיר, אזי כל אחד נמצא בחזית. אזרחים תושבי יש"ע, תושבי קו העימות בשדרות או בקרית שמונה, ואפילו תושבי הערים הגדולות, חשופים לטרור ולסכנת נפשות במידה מרובה. ההחלטה לנסוע ביש"ע בזמן האינתיפאדה, או אפילו החלטה לנסוע באוטובוס עירוני בירושלים בימי טרור המתאבדים, דומה לפתיחת ציר בלבנון. הוראות התנועה החמורות שניתנו לחיילים בבסיסי העורף בדבר דרך התנועה שלהם באוטובוסים או איסור הנסיעה בטרמפים בשל סכנת החטיפות, קידמו את העורף לחזית. חובש קרבי פגש בעבר נפגעים רק בשדה הקרב; היום הוא יכול להיתקל בהם בעת פיגוע סמוך לביתו או לבסיסו. מספר הנפגעים בזירות אזרחיות לא נפל ממספרם של הלוחמים הנפגעים בשנים האחרונות. לפיכך, משתנה מודל מסירות הנפש. בצדם של לוחמים שנפלו בקרב מעלים היום את זכרם של נפגעי פעולות האיבה שנפלו תוך כדי פעילות אזרחית בהתיישבות ובעיר. מכיוון שפך, הפער החרף שהיה קיים בעבר בין החייל הקרבי לאנשי העורף במישור של סכנת החיים הצטמצם. בימי האינתיפאדה הקשה של פיגועי האוטובוסים והמתאבדים, אפשר היה לשמוע אמהות מביעות הקלה על כך שבניהן משרתים ביחידות קרביות ומצויים הרחק מן הסכנה – סמוך לגבול הצפון, במשימות אבטחה או באימונים, ואינם משרתים בעיר או בהתיישבות המסוכנת.

הטכנולוגיה מחליפה את האדם

מישור אחר שבו מצטמצם הפער שבין החזית לבין העורף, בין החייל הקרבי לבין איש הלוגיסטיקה שמאחריו, הוא המישור של אופן ניהול המלחמה והכרעתה. מעבר להתקרבות בין העורף לבין החזית מבחינה פיזית, ומעבר לחלוקת נטל הסיכונים שתוארו לעיל, התגבר גם השטטוש בין תחומי הפעילות הצבאית שבהם מוכרעת המלחמה. בעבר, ברור היה שלפחות הכרעת המלחמה נעשית על ידי הלוחמים הקרביים המסתערים, מתנגשים בצבא האויב, מכריעים אותו, כובשים שטחים וממגרים את הצבא האחר, בין אם עשו זאת במו ידיהם, כלוחמי חי"ר, ובין אם השתמשו בכלי עזר, כדוגמת סוסים ומרכבות בימי התנ"ך, או שריון ומטוסים בעת החדשה. אבל במלחמה החדשה, נכנסו למערכה כלים טכנולוגיים שאינם מצריכים שיתוף אדם בשדה הקרב עצמו. הטיל והמזל"ט הפכו להיות כלי נשק חשובים ומרכזיים, הלוויין הפך להיות אמצעי מודיעיני המחליף את עבודת האיסוף המסורתית, ובכך חל שינוי מהותי גם במעמדו של איש הלוגיסטיקה בהכרעת הקרב. הטכנאי היושב הרחק משדה הקרב אינו עוד מסייע בלבד ללוחם, אלא יש בידו יכולת לנהל מערכה תוך שהוא מצוי בבונקר מוגן. יכולת זו תלך ותגדל, לפי התיאורים המקובלים היום בספרות תורת המלחמה העתידית. הוא יקבל מידע ממערכות תקשורת מרוחקות, אוטומטיות, כדוגמת הלוויין. הוא ישתמש במערכות מחשב מתוחכמות כדי לנתח את הנתונים, וישתמש במשגרים מופעלים מרחוק כדי לפגוע במטרות אויב. פרויקט "מלחמת הכוכבים" האמריקאי היה חלק מרכזי בתהליך שגרם לשינוי התודעה הציבורית ביחס למלחמה העתידית. כיום מדברים על כך ששדה הקרב העתידי יתנהל כמו משחק מחשב. אולם כבר במלחמת המפרץ השנייה ניתן היה לראות שהכרעת המערכה האסטרטגית נעשתה כמעט ללא נפגעים אמריקאים, כאשר עוצמת מחץ של טכנולוגיה צבאית עודפת חיסלה כל סיכוי עירקי להתמודד מול הצבא האמריקאי. רק בשלב השני, כשהאמריקאים סיימו את הכיבוש ועברו למשימות בעלות אופי של שיטור, הם התחילו לספוג נפגעים רבים יותר, ויותר, ככל שחלף הזמן.

אליפלט יחליף את דודו?

עם ישראל אָמון על תודעת "לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחי אמר ד' צבאות"⁶. התנ"ך כבר חולל מהפכה אחת בתפיסת הגבורה הצבאית, כאשר העמיד את דוד מול גלית, והראה את עדיפות כוח הרוח על העוצמה הפיזית⁷. הפסוק "לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחי אמר ד' צבאות", אינו עניין דתי-מטפיסי בלבד, האומר שאם נלמד בשיבות ונקיים מצוות הקב"ה יילחם לנו ואנו נחריש⁸. בפסוק זה מקופלת תפיסה רוחנית רחבה ועמוקה הרבה יותר, המתבטאת בכל קרב וקרב שהתנ"ך מתאר. אילו היה מדובר בכך שילמדו תורה וד' ילחם, לא היו לנו בתנ"ך סיפורי מלחמות ישראל וניצחונותיו, אלא סיפורי בית המדרש בלבד. אבל בתנ"ך יש מלחמות רבות, אלא שהן מוכרעות ברוח ולא בכח.

6. זכריה ד ו.

7. ש"א יז.

8. על פי שמות יד יד.

כשידיו של משה מורמות אל על – למטה מנצחים יהושע וצבאו⁹. הסיפור המקראי על אודות הגבורה האלטרנטיבית, מכיל שני מישורים. המישור העל-טבעי מורה, שמנצחים מלחמות לא בכוח אלא בסייעתא דשמיא, ואילו המישור הרוחני הטבעי אומר, שכוח הרוח ינצח את הכוח הפיזי, כי גם הסדר הטבעי של העולם מכוון כך. התנ"ך מלמד שהאומץ, התעוזה, התחכום והתחבולה, עדיפים על הכוח הפיזי. ולכן מלא התנ"ך לא רק בסיפורי נסים מהסוג של אבני בית חורון¹⁰, אלא גם בסיפורי תחבולות ותעוזה, המראים כי האדם המאמין נאזר בגבורה וביכולת לנצח מלחמות באופן שאינו קיים אצל מי שסומך על כוח חומרי בלבד. בסופו של דבר, גדעון ניצח לא בנס אלא בתחבולה¹¹, וגם דוד הרג את גלית לא בשם המפורש אלא בחלוק אבן מן הנחל¹². התורה מלמדת שהאמונה והרוח אינן נס, אלא סדר החיים הטבעי של העולם. ובכך גם למדנו, שהגיבור אינו "גלית" או "הרקולס", אלא דוד, שהוא גם נעים זמירות ישראל¹³, גדעון, שלא כרע לבעל¹⁴, ושמשון, כל עוד נזהר בניירותו¹⁵.

מהפכה דומה, ברמה אחרת.

כעת אנו עומדים בפני מהפכה דומה, ברמה אחרת. הניצחון במלחמה לא יסתמך עוד על גבורת הלוחמים, אלא על תחכום של מפעילי מערכות המחשב. כפי שחזה קהלת, נביא העידן הפוסט מודרני:

עיר קטנה ואנשים בה מעט ובא אליה מלך גדול וסבב אותה ובנה עליה מצודים גדולים. ומצא בה איש מסכן חכם ומלט הוא את העיר בחכמתו ואדם לא זכר את האיש המסכן ההוא. ואמרתני אני טובה חכמה מגבורה...¹⁶

אנו עומדים בפתחו של עידן, שבו הגיבורים יהיו וירטואליים, המלחמה תהיה חצי-וירטואלית, וההכשרה הצבאית היעילה ביותר בגיל הנעורים לא תהיה מסעות ואימוני נשק, כאלו המתוארים בספרי דור הפלמ"ח והקמת המדינה, אלא שיפור המיומנויות במשחקי מחשב.

התנ"ך החליף גבורה בגבורה: גיבור הסומך על כוח, הוחלף בגיבור הנסמך על הרוח. אולם פעולתו ועשייתו הצבאית עדיין מתרחשות במישור הפיזי. לא כן הדבר במהפכה הצבאית של האלף השלישי – הכוח החומרי מפנה מקומו לחכמה. אלווין טופלר, עתידן אמריקאי ידוע, צפה בספרו "הלם העתיד", כחכם הרואה את הנולד. התחזיות שלו משנות השישים של המאה הקודמת כבר נתגשמו

9. שמות יז ח-טז. ראה גם משנה ראש-השנה ג ח.

10. יהושע י א-יא.

11. שופטים ז.

12. ש"א יז מט.

13. ש"ב כג א.

14. שופטים ו כה-לב ובראש השנה כה ע"א: "ירובעל – זה גדעון, ולמה נקרא שמו ירובעל – שעשה מריבה עם הבעל".

15. שופטים טז ז.

16. קהלת ט יד-טז.

ברובן הגדול, וכיום כבר אפשר לקרוא את הספר כפרשנות לעולם שבו אנו חיים. הספר השלישי בטרילוגיה שלו, "מהפך העוצמה", חוזה את מעבר מוקדי הכוח של העולם מבעלות על הון או על טכנולוגיות, ליכולת להשיג מידע ולהשתמש בו בצורה מיטבית. המשמעות הפילוסופית של התהליך הזה עדיין ממתונה לביאור, וכך גם המשמעות הדתית שלו. כך לדוגמא, יש מקום לפרש את התהליך של מעבר מוקדי הכוח מן החומר, האדמה או התעשייה, ההון או הממון, אל הידע והחכמה על פי תפיסות של התפתחות העולם המתוארת על ידי הראי"ה קוק באורות התשובה ובאורות הקודש.

אליפלט ה"חֶנוּךְ", שנולד עם מקלדת ביד, הוא שיחליף בעיני ילדינו את דודו, הגיבור עם הסטן, העוזי, או הקלצ'ניקוב. אבל אליפלט לא יצטרך עוד להיהרג כדי לזכות בהערצת הנוער והאומה. די בכך שפיתוח טכנולוגיית-על מסוים שלו יימכר בסכום שמונה ספרתי לחברת טכנולוגיה ענקית כדי שיזכה בהערצתנו. נדמה, שאין צורך להמתין לילדינו. עידן אליפלט כבר כאן.

ג. שדרוג המעמד של הלוגיסטיקה והעורך

התדמית

בעבר נחשבו תפקידי לוחמים לתפקידים המצריכים רמה אישית גבוהה, ואילו תפקידי העורך זוהו עם רמה אישית נמוכה יחסית, גם בתחום האינטליגנציה וגם בתחום המסירות. כולנו מכירים את "בדיחות הנהגים", את ה"שק"מיסט" ואת הפולקלור שהתפתח מסביב לדמויות ולתפקידים הללו. כך גם ביחס לשלישות, לרבנות ולמקצועות דומים. כיצד ניתן לשדרג את מעמדו של תפקיד שהיה מן הפחות-נחשבים, אפשר ללמוד מסיפורה של זק"א. מחלקת זיהוי חללים והעיסוק בקבורה, היתה מאז הקמתו של צה"ל נחלתה של הרבנות הצבאית. היא לא היתה מופרת לציבור הרחב ואף לא לחיילי צה"ל כמחלקה בעלת הילה של גבורה או כבוד מיוחד. לכל היותר הפטירו מתוך נימוס ואולי גם זהירות בכבודו של המוות, כמה מילות שבח לבעלי התפקיד הקשה והלא-נעים הזה. זק"א שינתה את כללי המשחק. גם בזכות המסירות האישית, ללא ספק גם בזכות יחסי ציבור, אבל גם בזכות שדרוג של אופני הפעילות לדפוסים מודרניים וחדשים יותר, שינו את מעמדו של התחום, עד כדי כך שראש הארגון, יהודה משי-זהב, לשעבר "סקנדליסט" חרדי שנתפרסם בהפגנות השבת וחילול קברים, קיבל, כנציג של הארגון כולו, את הזכות להשיא משואת יום העצמאות. זיהוי חללים וטיפול בהם נתפסים כיום כמקצוע מסובך, אחראי ומורכב, ומתוך כך נובעת גם הכרה וכבוד לעוסקים בו. תהליך דומה מתרחש בתוך הצבא עצמו במקצועות כמו המודיעין, הרפואה הצבאית, ההנדסה והתקשורת. גם "שינוי השם" מלמד. המותגים "אט"ל" – אגף טכנולוגיה ולוגיסטיקה, תקשוב, ואחרים, החליפו את השמות הישנים וחסרי הזוהר כמו "חיל הקשר" או "חיל חימוש". העמדת אלוף בראש אגף זה מורה על קפיצת מדרגה שלא עלתה על הדעת בעבר.

התחכום

חשוב להדגיש, שאין מדובר כאן בשינויים קוסמטיים של יחסי ציבור בעלמא. אכן, תפקידי העורך מכילים מקצועות הדורשים רמת אינטליגנציה ומסירות גבוהות ביותר. אין מדובר כאן בבדיחה הידועה על אודות הספר שהפך להיות מעצב שער והשרברב למהנדס צנרת. הלוגיסטיקה באמת הפכה להיות עניין מתוחכם מאין כמוהו. מכשיר הקשר הכבד והמסורבל של פעם, הולך ומוחלף במערכות תקשורת דיגיטליות, ממוזערות, ממוחשבות, המצריכות רמה גבוהה של ידע טכנולוגי. המפקדים של היום דורשים מחשב צמוד. השליטה בשדה הקרב, הפעלת הארטילריה – כולן מצריכות כיום מיטב היכולת הטכנולוגית. מאז אותה חבורה נועזת שהלכה להרכיב מכשיר האזנה על עמוד חשמל בשטח הסורי חלפו דורות של התפתחות טכנולוגית. מה שהיה בעבר מדע בדיוני בסרטי ג'יימס בונד הפך להיות מציאות מוחשית בתחום הביון. גם מנות הקרב נראות היום אחרת. ומה שלא באמת ממש חשוב – כבר מוצא מן הצבא לידיים אזרחיות.

הסיווג הביטחוני

גם רמת הסיווג הביטחוני הנדרשת בחלק מיחידות העורך וגם רמת האחראיות – גבוהה מאוד. מכיוון שלסיווג ביטחוני ולרמת האינטליגנציה השכלית והנפשית הנדרשת יש תפקיד משמעותי בעיצוב המעמד של התפקיד הצבאי, ברור ששינוי רמת הדרישות (של קבוצת האיכות והדירוג הפסיכוכימי הראשוני - דפ"ר) לתפקידים מסוימים תרם תרומה מכרעת לשינוי המעמד החברתי שלהם.

בעבר היה אסור להתקשר בטלפון מן השדה ולספר היכן אתה משיקולים של ביטחון-שדה. אולם רמת הסיווג הביטחוני הנדרשת כיום מחייל עורפי בקריה עשויה להיות גבוהה לאין ערוך. אי שם בגוש דן יושב לו "אינטליגנט עם משקפיים עגולים", ביחידת מודיעין ארבע-ספרתית, מבין ומאזין, מביט ומקשיב, ולא דווקא לקול תקיעותינו. אילו סיפר ולו גם מעט ממה שהוא עושה בעבודתו הפקידותית כביכול, היה יכול להחריב עולמות. אחר נראה כמו פריק מחשבים מצוי, ואולי גם היה כזה כל ימי התיכון, אם לא נאמר האקר של ממש, וכעת הוא משתעשע באותם משחקים כשהוא לבוש מדים, ועשוי לבנות עולם ולהחריבו לא פחות מחברו הנועז בסיירת הארבע-אותיותית.

ד. העורך כמסגרת אזרחית

בפרקים הקודמים תיארנו את תהליך צמצום הפערים שבין החזית לבין העורך, בין החייל הלוחם לבין איש הלוגיסטיקה. בפרק זה נבחן היבט אחר של השינויים שחלו באופיו של העורך הלוגיסטי: נראה, שבצבא המודרני, העורך ה"מתוחכם" דומה יותר ויותר למסגרת אזרחית.

משמעת

כדי להבין את המשמעות של הפיכת העורף לחלק מן החברה האזרחית, עלינו להבין תחילה את השינוי שחל בין העידן הכלכלי הקודם – החברה התעשייתית, לבין העידן החדש – חברת טכנולוגיות-העל. בעידן הקודם, הושם דגש רב על משמעת ארגונית, ואילו בחברה טכנולוגית נדרשת יותר משמעת אישית. בחברה תעשייתית, במיוחד כזו שבמרכזה עומד פס הייצור, נדרשת משמעת ארגונית גבוהה. זהו סוג המשמעת והארגון שאותו מגלם צ'רלי צ'פלין בסרטו "זמנים מודרניים". האדם מתדמה למכונה: הוא נדרש לעבוד בקצב קבוע, בלוח זמנים קבוע ובשגרות קבועות, כיוון שהמכונה מחייבת זאת. משום כך, האדם של החברה התעשייתית הוא "אדם-מכונה", או בלשון אחרת, מעין רובוט. לעומת זאת, במסגרת טכנולוגית-על, הדגש מושם בידע ובשימוש יצירתי בו. את המכונה החליף המחשב, והמחשב פועל באופן אחר לגמרי, הוא אינו כפוף לשגרות של זמן וקצב, אלא לנתונים ועיבודם. ככל שהקצב שלו מהיר יותר, כך עדיף. גם האדם המזין את המחשב והניזון ממנו משנה משום כך את דפוסי ההתנהגות שלו. אין עוד ערך לשעות העבודה המדויקות ולשעות הפסקה מוגדרות. גם התקשורת מחייבת זמינות בשעות אחרות.

בצבא הקלסי, אחת ההבחנות הבולטות בין יחידות העילית הקרביות לבין יחידות אחרות, ובהן כוחות העורף והלוגיסטיקה, היתה בכך שהיחידה העילית הרשתה לעצמה חריגה מסדרים קבועים ונוהלי משמעת. בניגוד לה, השריון התנהל במשמעת ברזל קפדנית. לוחמי הסיירות לא הותנו בשגרה קבועה, כי גולת הכותרת של העשייה שלהם היתה לא בשגרה אלא ב"מבצעים מיוחדים". כיום, הדברים משתנים. גם העורף מתמקד ב"מבצעים", אמנם לא במבצעים מן הסוג הקרבי, אבל בעשייה שיש בה הרבה מתח ויצירתיות, שפועלת בגלים ולא בשגרות משעממות. (זה, כמובן, ברמה הגבוהה. ברמה הנמוכה יותר של העשייה קיימת גם תופעה של "שריון" בצד חי"ר וסיירות. בכך נעסוק בהמשך – ראה בפרק ה', 'סכנות השגרה').

זרימת המידע והדעת

לעתים קרובות קשה להבחין בין יחידת מחשב צבאית לבין יחידת טכנולוגיה עילית בחברת הזנק ('סטארט אפ') אזרחית. הטכנולוגיה העילית אינה מבחינה בין מדים לבגדים אזרחיים. הלוגיסטיקה הצבאית בתחום התקשורת, המידע, המחשוב, וגם בנושאים אחרים, פחות מתוחכמים כביכול, כדוגמת שירותי מזון ותחזוקה, משתחררת מדפוסים מסורתיים של צבאיות ועוברת להשתמש בכלים המודרניים שמשרתים גם את החברה האזרחית. ברגע שצה"ל מפריט את המטבחים, אזי אין עוד הבדל בין שירותי הסעדה למטבח צבאי לבין שירותי הסעדה במגזרים אזרחיים. כל שכן וקל וחומר, בתחום המחשבים והתקשורת, שם הצבא הוא חלק ממערכת גלובלית של מידע שאי אפשר לחסום אותה בגדרות חשמליות ובאמצעות זקיפים חמושים. הצבא אמנם מתקשה לקבל את הטלפון הסלולרי שמצוי בידיו של כל אזרח, אבל הרעיון של קשר מ"מ שרץ בצדו של מפקד המחלקה ועל גבו מכשיר קשר כבד וארוך-אנטנה עתיד כמובן לעבור בקרוב מן העולם. הצבא עדיין מתקשה להסתגל לכך, אבל לא תהיה לו ברירה. שתי סיבות לקושי של הצבא לקבל את

עוצמת הטכנולוגיה בתחום התקשורת: ראשית, כמו בכל מנגנון מוסדי גדול ומורכב, עומדת הסיבה השמרנית: הקושי להסתגל לחידושים ולהטמיעם. זו סיבה שעתידה להתבטל במהרה. הרי לא ייתכן שאדם יוכל להתקשר מתוך שדה קרב או זירת מטענים לכל מקום על הגלובוס, באמצעות טלפון סלולרי שגודלו כקופסת סיגריות, ואף להציג תמונות חיות בטכנולוגיית "הדור השלישי" של המכשירים הסלולריים, אבל כדי להתקשר עם המפקדה שלו יזדקק למכשיר קשר מסורבל. הבעיה האחרת, היא בעיית ביטחון שדה, והיא עתידה להיפתר, ברגע שיובן הצורך בשימוש בכלים חדשים.

כל זה אמור ביחידות השדה, שם עדיין הצבא הוא צבא והוא שונה מן האזרחות בסוג העשייה ובמיקומה. אולם כשמדברים על יחידות העורך, לא קיים כבר כמעט כל הבדל משמעותי בין יחידת מחשבים בצה"ל לחברה אזרחית מקבילה. למעשה, החייל המתגייס היום לממר"מ או לאגפים מסוימים של אט"ל והמודיעין, אינו אלא בוגר י"ב שיצא לשוק העבודה בחברה אזרחית.

ה. אתגרי חייל העורך

לאור כל האמור עד כאן, יש לקיים דיון מחדש באתגרי חייל העורך. לפני חייל עורפי עומדים אתגרים שונים מאלו שעומדים בפני חייל לוחם, אך אין הם נחותים בהכרח.

האתגרים השונים נובעים מכך שיש הבדלים בהדגשים של התפקיד והאחריות הכרוכה בו. כפי שהוסבר לעיל, הלוחם הקרבי רואה את עיקר האתגר הצבאי שלו בגבורה החומרית. מובן, שמסירות הנפש אינה חזות הכל. מסביב לה קיימת הדרישה לשמור על כושר גופני וכושר קרבי, מקצועיות בשימוש בנשק ובאמצעי לחימה אחרים, יכולות ניווט והתמצאות ועוד. ברמת הפיקוד נדרשת יכולת ניהול וארגון היחידה והמשימה, חשיבה טקטית ואסטרטגית, ואילו על החייל העורפי מוטלות משימות אחרות. האתגר של מסירות הנפש במובן של סיכון החיים המידי אינו שכיח, באופן כללי, אולם כנגדו עומדים אתגרים אחרים הקשורים במידה לא מעטה לדיני נפשות. האחריות לחיים קיימת גם בתפקידים מסוימים בעורך, מקיפול מִצְנָחִים ועד האזנה לתקשורת האויב. החמצה קטנה עלולה לגרום אסון פרטי או אסון לאומי.

סכנות השגרה

המשנה בסוף מסכת קידושין קובעת ש"החמירין רובם רשעים, הגמלים רובן כשרים והספנין רובן חסידים". רש"י מסביר: "הגמלין רובן כשרים – שפורשין למדברות למקום גדודי חיות וליסטיין ויראים לנפשם ומשבירים לבם למקום. הספנין רובן חסידים – שפורשין למקום הסכנה ותמיד הם ברעה יותר מן הגמלין"¹⁷. הווי אומר, מי שחי במקום סכנה, מתנהג בדרך כלל ביתר כובד ראש ויראה ממי שחי במקום בטוח, בסביבה המוגנת של הבית.

17. קידושין פב ע"א.

נראה, שאחד הקשיים הגדולים בתפקיד עורפי הוא השגרתיות שבו. (דברים אלו נאמרים על הרמה הנמוכה יותר של העשייה שאיננה מלאת מתח ויצירתיות, אשר בה לא נגענו קודם.) הקושי של שמירת ערנות ואחריות למרות השגרה, ובהעדר המתיחות של הסכנה המיידית, היא תופעה ידועה היטב, שפוגשים בה בכל תחומי העשייה האזרחית. השגרה והאדישות הכרוכה בה גורמות לאסונות ממש, שיסודם בהתרשלות פשוטה. זירה אופיינית שבה פוגשים לעתים קרובות בקולקלים הללו היא מערכת הרפואה. זאת, על אף על פי שמערכת הרפואה מופקדת על חיי אדם. בכל זאת, השגרה של העיסוק בחיים ומוות גורמת לעתים לשכחת האחריות. המתבונן מן החוץ עומד נדהם כשהוא שומע על רופא מומחה שעזב מנותח על שלחן הניתוחים במצב קריטי והלך לבצע ניתוח אחר, תוך שהוא משאיר את החולה בידי של מתמחה לא מיומן דיו, או מנתח ששכח בבטנו של חולה מכשיר, או פקידת מעבדה שהחליפה את תוצאות הבדיקות של שני אנשים ועל פי בדיקה שגויה בוצע הליך טיפולי מזיק ומסוכן. הסיבה לכך אינה שהרופאים מזלזלים בחיי אדם, אלא שהעיסוק היום-יומי והשגרתו בכך גורמים לאובדן הריכוז והמיקוד, ולהפיכת עניין של חיי אדם לדבר של שגרה ויום-יומיות¹⁸. על אחת כמה וכמה שתופעה זו היא חלק בלתי נפרד מחייו של הפקיד והאפסנאי, או גם הטכנאי והמהנדס. היבט אחר של הבעיה הזאת הוא היחס המוטורי לבני אדם. מי שתפקידו מחייב אותו למפגש מתמיד וממושך עם אנשים מאבד עם הזמן את היכולת להתייחס לכל אדם בבחינת "יחיד בעולמך", והיחס שלו הופך להיות מנוכר, אוטומטי, ולפיכך לעתים קרובות גם אדיש ובלתי מתחשב.

עם המחלה הזאת של השגרה חייבים למצוא דרך להתמודד. צריך לזכור שחייל העורף יכול להזיק ולפגוע באופן חמור ביותר. ברמה הנמוכה והגסה ביותר – הוא מוכר נשק לעבריינים ובני מיעוטים, במחשבה שירוויח קצת כסף מהצד ולא יזיק כל כך כי בלאו הכי הם ימצאו דרך להשיג נשק. ברמה נבזית פחות, הוא נוהג בחוסר אחריות וגורם לתאונות דרכים קטלניות, או מטפל בצורה לא מדויקת ברכב או בכלי נשק, וגורם לתאונות ואסונות שיתרחשו בהמשך, בלי שאיש ידע מי אחראי לכך. מחזהו של ארתור מילר "כולם היו בני", מבוסס על סיפור על אודות תעשיין אמריקאי שגרם למותם של טייסים רבים משום שחסך בחומרים וייצר מטוסים פגומים. ברמות מעודנות יותר הוא רק מרגיז, מתסכל, את הנזקקים לשירותיו, וברמה הדקה ביותר – הוא עובד עיף ליד המחשב, אינו מבחין בפיסת מידע קריטית, או מעלה וירוס קטלני ברגע של היסח הדעת.

כל מערכת מקצועית חייבת להתמודד עם החולשות האנושיות הללו באמצעות בקרת איכות מוקפדת, אולם האדם הפרטי חייב להתמודד עם חולשותיו במישור המוסרי והמעשי.

סכנות הבטלה

העדרו של גורם המתח והסיכון האישי בעבודת חיילי העורף מאפשר מרחב גדול של בטלה. גם החייל הקרבי מתבטל בזמנו הפנוי, ולפעמים יש לו הרבה זמן פנוי, עד כדי רמה של תסכול מן

18. הערת העורכים: אותה המשנה המובאת בתחילת פרק זה, המציינת את צדיקותם של הספנים והגמלים, אומרת גם ש"טוב שברופאים – לגיחום". כעת מובנת גם אמירה זו.

השיעמום. אולם היחידה הקרבית, אם הוכשרה כיאות, דומה ליד פשוטה, שנקפצת לאגרוף פעיל במהירות רבה וממלאת את משימתה בריכוז ובדיקוק. בשעת הפעולה הקרבית עצמה, או האימון הפעיל, קשה לעצור ולנהוג בבטלנות. לא כן הדבר ביחידה עורפית שיש לה סדר יום וסדר עבודה קבוע. כאן מצויים כל החוליים המוכרים מכל מקום עבודה נורמלי: מגיעים מאוחר, שותים קפה, מפטפטים בטלפון, מעדכנים זה את זה על אירועי סוף השבוע האחרון, וכמות העבודה הממשית הופכת להיות מוגבלת ביותר. כמות הבטלה הסמויה – והגלויה – בצבא, גדולות מאוד, מסיבות שונות. חלק נובע מעודף כוח אדם, חלק מניצול לא נכון שלו, וחלק, מעצם המבנה של הממסד הצבאי. מערכת גדולה מאוד, ביורוקרטית, המתקשה למקד ולחדד את פעילותה. הרעיון של צבא "רזה וגמיש" מלווה את הצהרות הרמטכ"לים כמה וכמה שנים, אולם גם כשהם מצליחים במידה מסוימת, זה לא מקיף את כל צה"ל, לא מחלחל לכל היחידות, ולא משנה מהותית את המבנה ודפוסי ההתנהגות.

החייל הפרטי נדרש להתגבר על הבטלנות משתי סיבות. האחת, כלפי חוץ – על מנת למלא את חובתו כראוי. הלכות שכירות פועלים חלות במידה מסוימת גם על חיילים, אף על פי שאין זו עסקת שכירות רגילה. בכל אופן, יש מקום לראות את החייל כמשרת ציבור, ולצפות ממנו לרמת מחויבות כזו של פקיד ממשלתי. הסיבה השנייה היא כלפי פנים. מכיוון ש"הבטלה מביאה לידי שעמום (דהיינו – שיגעון)"¹⁹, מצווה החייל, ככל אדם, לרחוק מן הבטלה וללמוד מן הנמלה חריצות ופעלתנות. אם מתברר לחייל החרוץ, שהוא נזקק למעט זמן כדי למלא את חובת תפקידו – כדאי שימצא לו תוכן ראוי לניצול זמנו: קריאה, לימוד, ויימנע מן ההתנהגות השכיחה כל כך במקומות עבודה – העברת זמן מיותרת ומבזבזת. השעות שמצטברות במשך השנים מדאיבות כל לב.

1. חייל העורך הדתי

מוסר עבודה

בטרם נפנה לדון באתגרים הייחודים לחיילים שומרי מצוות, נאמר דבר על האתגרים שדובר בהם עד כאן. כל הבעיות והאתגרים שהוצגו לעיל, קיימים כמובן במידה שווה לחייל הדתי ולשאינו כזה. עם זאת, מבחינת ניסוח הדרישות אפשר להשתמש בשפה תורנית. מוסר העבודה וניצול הזמן מבוססים על הלכות פועלים ואומנים שנפרטו בין היתר בפרקים השישי והשביעי של מסכת בבא מציעא: "השוכר את האומנין" ו"השוכר את הפועלים". החייל, יותר מסתם פועל, משועבד ל"בעל הבית" שבמקרה זה הוא כלל-ישראל. מפקדו הישיר אינו אלא שליח של מי שמעליו בהיררכיה, והצבא כולו הוא שליח של הממשלה, שהיא נבחרת של הכנסת, הנבחרת על ידי העם. השמירה על הרכוש הצבאי מחויבת מהלכות גזל ונזיקין שבמסכת בבא קמא, מהלכות שמירת פקדון וחפצים שאולים ומושכרים המנויות בפרקי "המפקיד", "האומנין" ו"השואל" בבבא מציעא. דרכי ההתמודדות עם

19. משנה כתובות ה ה.

בעיות השגרה והשיעמום בחיים בכלל, ובעבודה בפרט, מצויות לרוב בספרות האגדה והמוסר, החל מפרקי ספר משלי, דרך אגדת חז"ל, ספרי המוסר של הראשונים והאחרונים ועד אחרוני זמננו.

קידוש השם

באופן כללי אפשר לומר, שהחובות הנגזרות מביצוע נאות של התפקיד, משותפות לכלל החיילים, והחייל הדתי מתייחד בכך שהדרישה ממנו היא גם חובה מצוותית. בנוסף לחובה הפרטית של כל מצווה ומצווה, הלכה והלכה, נוספת גם דרישה כוללת של מצנת קידוש השם ואיסור חילולו²⁰. "שיהא שם שמים מתאהב על ידך". חיים על פי הכלל היסודי של "קאו פלוני שלמד תורה כמה נאים מעשיו"²¹, הם כידוע חלק מאותה המצווה המחייבת למסור את הנפש בשדה הקרב. טעות היא לחשוב שזו דרך קלה יותר לקיום המצווה. ההתמודדות היום-יומית עם המבט הבוחן והביקורתי היא אתגר מפרך ומייגע עד מאוד, כידוע לכל מי שנתנסה בכך.

אולם מעבר לחובות הנגזרות מן התפקיד, קיימים אתגרים נוספים שהחייל הדתי צריך להתמודד עמם באופן מיוחד.

חברה מעורבת

בעוד ראשי הישיבות והמכינות עסוקים בהתמודדות עם הקשיים שעתידים להופיע בפני החיילים בני המכינות והישיבות עם כניסתן של נשים לחילות השדה, חיילי העורף חיים בהתמודדות הזאת משכבר. יש אומרים שהבעיה ביחידות השדה חמורה יותר, מפני הצפיפות, הקרבה והאינטנסיביות של הפעילות המשותפת. אבל בהחלט אפשר לומר להפך.

אמר רבי יוחנן: שלשה מכריז עליהן הקדוש ברוך הוא בכל יום: על רווק הדר בכרך ואינו חוטא...²²

האזירה הנינוחה והחופשית השוררת ביחידות העורפיות מהווה כר נוח ביותר ליצירת קשרים חברתיים ואישיים, בשעות הפעילות ואחריהן. קשה מאוד לעבוד יחד במשרד אחד, יום יום, ולא ליצור קשר חברתי. הזליגה מקשר חברתי קבוצתי לקשרים אישיים, ומכאן גם לקשרים אינטימיים יותר – קלה ביותר. במיוחד, כשבחלק מן היחידות מדובר בעבודה על פרויקטים משותפים, שיש בה חלוקת נטל, גם מבחינת המאמץ האינטלקטואלי, גם מבחינת המתח הרגשי – חולקים בהצלחות ובאכזבות. החייל הדתי חייב ללמוד להציב גבולות ברורים בין קשרי עבודה ואפילו קשרים חברתיים בסיסיים שבלעדיהם לא ניתן לקיים עבודה משותפת, לבין התחום האפור – ואחריו האסור, של קשר אינטימי. אחת הבעיות הגדולות של החינוך הדתי הנפרד היא שאינו מכשיר כלל את בוגריו

20. רמב"ם הל' יסודי התורה ה.

21. יומא פו ע"א.

22. פסחים קיג ע"א.

ובוגרותיו לפעילות במסגרת מעורבת. השלילה הגורפת של כל תערובת, מונעת מן התלמידים לפתח את הרגישויות והמיומנויות המצויות בעולמם של אלו שהורגלו לכך בתנועת הנוער, או של מבוגרים שקולים שבעיניהם העבודה בחברה פתוחה ורבגונית היא חלק נורמלי מחייהם.

תרבות עירונית מודרנית

מעבר לתערובת המינים, נדרשים הבוגרים הצעירים של מערכת החינוך הדתית גם למפגש די ראשוני עם החברה החילונית. אין הפוונה למפגשים אקראיים ברחוב או במרכול, או למפגשים יזומים ומודרכים על ידי תנועת הנוער או מערכת החינוך. אפילו לא למפגש ממושך יותר במסגרת ההתנדבות או עבודות החופש. במהלך השירות הצבאי מדובר במפגש רצוף, ממושך ואינטנסיבי. גם בתחום הזה קיים שוני משמעותי בין המפגש ביחידות השדה לבין המפגש ביחידות העורפיות. יחידת השדה היא מסגרת נבדלת, בלתי-נורמלית, ולכן קל יותר ליצור הפרדה בין החיים בה לבין החיים הרגילים. הקשרים החבריים המתפתחים בין לוחמים הם קשרים הדוקים ועמוקים מאוד, אולם בדרך כלל אין הם נמשכים ואינם משפיעים על החיים שמחוץ לצבא. ההסדרניק חוזר לביתו לשבת שונה לחלוטין מן השבת של חברו החילוני, הוא יוצא ל"רגילה" שאותה הוא מנצל למפגש עם חבריו או לשהות קצרה ל"מילוי מצברים" בישיבה או במכינה. לא כן הדבר ביחידה העורפית, שם הקשר בין החיילים הוא מחד גיסא פחות הדוק ואינטנסיבי, אולם מאידך גיסא הוא נמצא על הרצף של חיי היום-יום. אפשר לנסח זאת כך: בעוד שהחייל הקרבי שוהה במסגרת שהיא "מחוץ לחיים" ולכן רמת השפעתה על "החיים" פחותה, חייל העורף עובר את חייו בחברה כמו-אזרחית, חילונית וחופשית למדי. מובן מאליו, שכל הדברים הללו אמורים בהשוואה בין חייל עורף לחייל קרבי המשרתים בתוך יחידות מעורבות. לגבי חלק מן החיילים הקרביים הבעיה הזאת אינה קיימת כלל, כי הם משרתים ביחידות נפרדות של בני"שים. וכל שאלות הכשרות והמניין, השבת והחברה, נפתרות באופן קיבוצי ומתוך הסתגרות מוגנת בקבוצת הדומים. "המצאת" ההסדר נועדה בדיוק כדי להתמודד עם הבעיה הזאת. החשש מפני פירוק יחידות ההסדר ושילובם של בני ההסדר ביחידות הרגילות, נובע מן הבעיה הזאת. משום מה, ראשי ישיבות ההסדר אינם נותנים את דעתם לקיומה של קבוצה גדולה יחסית של בני ישיבות, חסרי כושר קרבי, שמאז ראשית קיומו של ה"הסדר" שירתו ביחידות מעורבות. דומני שמעולם לא נעשתה בדיקה שיטתית שבחנה את דרכי ההתמודדות, ההישגים והכישלונות, של הקבוצה הזאת כקבוצה מובחנת בתוך ישיבות ההסדר. מניסיוני – לא ראיתי שאחוזי החילון, ההתפקרות או ההתדרדרות הדתית בקרב קבוצת ה"ף-למ"דים, גבוהה מזו של כלל בני ישיבות ההסדר, והדבר אומר דרשני.

פנאי

תחום ייחודי נוסף לשירות העורפי הוא בעיית שעות הפנאי. "ייחודי" ביחס לחייל הקרבי, אך לגמרי לא ייחודי בהשוואה לתלמידי תיכון, לסטודנטים, לבני ישיבה בחופשה וכדומה. אחת הבעיות הגדולות שהעמידה חברת השפע בפני אזרחיה היא בעיית הפנאי. מה שהיה נחשב בתחילה כברכה

גדולה, התגלה גם כבעיה לא פשוטה. סדר יומו של אדם עובד עד לפני זמן לא רב לא הניח לו שעות פנאי מרובות. אבל בעת האחרונה, הטכנולוגיה מצמצמת את הצורך בעבודת אדם, ובעלי השכלה ממוצעת ומעלה, יכולים להתפרנס באופן סביר בחמישה ימי עבודה בשבוע, לא עמוסים מדי. הבטלה מביאה לידי שיעמום אינה רק הלכה במשנה, אלא מציאות פסיכולוגית פשוטה, שאת תוצאותיה האכזריות פוגשים המשטרה ומד"א בכבישים ובמועדונים מדי סוף שבוע. החברה המודרנית שחררה במידה מסוימת את האדם מקללת "בזעת אפיך תאכל לחם"²³, אבל לא השכילה להמציא תעסוקה הולמת ומספקת לכל בזמן שהתפנה. הבעיה הזאת מעסיקה את כל שדרות החברה, גם הדתית, והחייל הדתי יוצא מערכת החינוך נחשף אליה במלוא חומרתה בעת שירותו. שוב, לחיילי יחידות השדה יש תרבות פנאי ובעיות ניצולו משל עצמם. לא כאן המקום להאריך בבעיית הפנאי ואופי ניצולו ביחידות השדה. ביחידות העורף, נדרש החייל הדתי לסגל לעצמו תרבות פנאי חדשה. הפתרונות של תקופת הישיבה והתיכון אינם קיימים עוד, והאפשרות להשתקע כל ערב לשעות צפיה מרובות מול הטלוויזיה היא בלתי נסבלת. פה ושם אפשר להשתתף בשיעור או בחוג ערב, אבל זה אינו מספיק לתקופה ארוכה של שירות. כמובן, ברמה התיאורטית אפשר תמיד להציע את פתרון הפנאי האולטימטיבי של עם ישראל – לימוד תורה. אבל לא כל אחד מצויד בכישורים ובמוטיבציה שמאפשרים לו לצאת בשעה חמש מן הבסיס, להגיע בחמש וחצי הביתה, לאכול משהו, להתקלח, ולפצוח בסדר ערב מסודר. מן הראוי היה שהממסד הישיבתי אכן יפתח מסגרות לימוד הולמות לחיילי העורף בעת שירותם הצבאי, ואפשר לחשוב על פתרונות נוספים, אולם הגדרת המשימה של המאמר הזה אינה להציע דרכי פעולה לממסד הדתי. לכל היותר, הוא מיועד להציף בעיות על פני השטח, בתקווה שישמש פתח לבחינת דרכי ההתמודדות אֵתן, ולפיכך אין זה המקום לפתח בו את דרכי הפתרון הרצויות.

מתח עשייה נמוך

כבר הזכרנו שבדרך כלל, בצמוד לבעיית הפנאי שמחוץ לשעות העבודה, קיימת גם בעיית הפנאי תוך כדי העבודה. בעבודה משרדית או אחרת, לעתים קרובות אין כדי למלא את כל משך הזמן. מתפתחת תרבות של אבטלה סמויה. בן הישיבה או בוגר המכינה, יוצאי הישיבות התיכוניות והתיכונים הדתיים, הורגלו בתכנית לימודים עמוסה שבצדה בדרך כלל גם פעילות חברתית ענפה, בתנועת הנוער או במסגרות התנדבות שונות. המפגש עם חיים ב"מתח נמוך" מעצים עוד יותר את תחושת התסכול ואולי גם הכישלון והבזבוז בתקופת השירות הצבאי. נצרך לזה את הבעיה שפתחנו בה, בעיית הדימוי הנמוך של חיילי העורף, שעל אף כל מה שנאמר כאן על השינוי במהות התפקיד, עדיין לא נפתרה כל עיקר. תחושת הדימוי הנמוך מצטרפת לעתים קרובות לחוסר המוטיבציה והתסכול, ומשלימה את כל הבעיות הקודמות לכלל שירות משעמם ומייגע.

חלק שני: המשימה

ז. עמדת התגוננות

מקריאת כל האמור עד כאן יכול להיווצר הרושם שהשירות הצבאי ביחידה עורפית הוא פרק חיים קשה ובעייתי, במיוחד לחייל הדתי, ועיקר המאמץ הרוחני שעליו להקדיש במשך התקופה הזאת הוא מאמץ הגנתי: להתבצר מפני הסכנות והאיומים העומדים על דרכו, הן מבחינת הדרישות המקצועיות והמעשיות של השירות עצמו, והן מבחינת האקלים החברתי והדתי שהוא שרוי בו. אי אפשר להתעלם מקיומה של עמדה כזאת ומן הצורך במתן עצות והדרכות כיצד להתמודד וכיצד להתגונן, אולם יש לשער שמאמרים אחרים בקובץ זה ידונו בכך בפירוט. מגמת מאמרנו אינה נוטה בכיוון זה כלל ועיקר. הנושא איננו הגנה והתבצרות, אלא יוזמה ועשייה. בכלל, תודעה מתגוננת ועמדה מתבצרת אינה עמדה בריאה, לא לצבא ולא לאדם הפרטי. הרמ"צ נריה זצ"ל היה משתמש במשל מהלכות איסור והיתר: כאשר מגעילים כלי של איסור בתוך כלי אחר שבו מים רותחים, היה מקום לטעון שהכלים הללו חוזרים ובלועים את האיסור מן המים, ואי אפשר להכשירם בכך. הפתרון לכך מצוי בכלל "אידי דטריד למפלט לא בלע" – כל זמן שהכלי רותח בתוך המים הוא פולט את הבלוע בו, וכיוון שהוא טרוד בפליטה, אין הוא בולע. בדרך זו, הסביר הרב נריה, יש להתייחס גם לאדם. אנו חוששים לבריאותו הרוחנית של אדם שמצוי בסביבה שבה הוא יכול לבלוע איסורים. אבל כאשר הוא נמצא שם כדי לעסוק בפעילות חינוכית וציבורית בעלת ערך, אזי החשש פוחת, כי "אידי דטריד למפלט לא בלע". המשימה העיקרית של חייל העורף היא להפוך את התודעה שלו מתודעה מתגוננת, סבילה, ולעתים נמוכת-דימוי, לתודעה יוזמת, פעילה, יצירתית ובעלת ערך עצמי גבוה. האיומים והסכנות יתמעטו כמעט מאליהם, ובמקום להיות שרוי בהתעסקות פנימית, חשבונות נפש מיוסרים ותסכולים, הוא יהיה שרוי בתקופה פעילה, אקטיבית, יוזמת, בעלת ערך ומלאת חיוניות ושמחה.

ח. סלע קיומו

טענת היסוד שאני מבקש להעלות כאן היא שהחזית האמתית שבה מתרחשת המערכה על ארץ ישראל היא דווקא העורף. דבר זה כתוב בתורה, שנוי בנביאים, משולש בכתובים ומפורש בכל מרחבי התורה-שבעל-פה. שאלת אחיזתנו בארץ ישראל אינה שאלה ביטחונית ומדינית. השאלה הביטחונית והמדינית היא נגזרת של שאלה קודמת, עמוקה יותר, והיא שאלת המצב הרוחני ובעיקר המוסרי של עם ישראל. דומני שמיותר להכביר מלים על הנושא בחיבור המיועד לקריאה על ידי מי שאומרים פעמיים בכל יום שמע ישראל – ופרשת והיה אם שָׁמַע בכלל זה. אמת הדבר, שהשיח הציוני-דתי אימץ בשנים האחרונות מוטיבים חילוניים מובהקים לתוכו, והוא מדבר על היאחזות בארץ ישראל בשפה של ביטחון ומדיניות, לטעמי – יתר על המידה. לפעמים מפתיע לשמוע כיצד רבנים ותלמידי חכמים חשובים מדברים על אודות כוחו של הצבא, עוצמת ההרתעה כנגד האויב, החוסן הנפשי במאבק עם הטרור, העמידה המדינית הגאה כנגד מדינות העולם, במנותק מהשאלה

מאין אמורים להגיע כוחות הנפש לכך. לאחרונה, דברים משתנים, לפחות ברטוריקה. קצת בגלל המאבק על גוש קטיף, בו נתברר ש"העם איננו אתנו" – לפחות לא במידה מספקת כדי למנוע את העקירה, וקצת בגלל התערורות מחודשת לנושא של תנועת התשובה.

דרך ההתמודדות הקלסית של הציונות הדתית עם נושא פרצופה הרוחני של מדינת ישראל היתה מאז ומתמיד השתלבות בכל מערכות החיים של המדינה והשפעה מבפנים. בעניין הזה, שימש הצבא תמיד "כור היתוך" שנפגשו בו כל חלקי החברה הישראלית, ויצרו קשר משמעותי, שפה משותפת ובסיסים אידיאולוגיים משותפים, שעל גביהם ניתן היה לכוון במידה מסוימת גם שיח ערכי ומוסרי, אם לא דתי ממש. כדאי לסקור כאן בקצרה מה היו מרכיבי השיח הזה, שהיוו בסיס לחוסן הלאומי המשותף בחברה הישראלית.

זהות יהודית וישראלית

מבלי להיכנס לדיון פרטני בשאלת הסמינריונים הידועה, אפשר לומר שקיים בסיס משותף רחב ומוצק לכל חלקי החברה הישראלית, בדבר הצורך בקיומה של מדינת ישראל כמדינה יהודית, וההזדהות עם ערכיה. בקטבים הקיצוניים עומדים חוגים חרדיים מסוימים השוללים את מדינת ישראל מכל וכל ומכירים אך ורק ביהודיות, ובקוטב השני ישראלים א-יהודים המבקשים להעמיד את מדינת ישראל כמדינת "כל אזרחיה", כדמוקרטיה ליברלית שוויונית המופיעה בספרי הפילוסופיה המדינית. בין שני החוגים הקיצוניים והקולניים הללו, הצליחו בכל שנות קיומה של המדינה לשרת יחד, כתף אל כתף, באחוות לוחמים ובחברות אזרחית, ישראלים צעירים מכל קצות הקשת הפוליטית, שהסכימו ביניהם על הנחות יסוד מסוימות, גם אם לא ביררו אותן עד תום. או אדרבה – ביררו אותן בשעות שמירה ארוכות עד ייאוש, והסכימו שלא להחליט ובכל זאת להתקיים יחד.

אחריות הדדית

מפתה להשתמש בביטוי "אחדות ישראל", אבל היות שהוא הפך להיות סיסמה נבובה בפיהם של פוליטיקאים ודרשנים, עדיף לחפש ביטוי אחר. "אחדות ישראל" היא לעתים קרובות הצהרה ריקה מתוכן, ולעתים מצערות עוד יותר היא עמדה מותנית – נכונות לאחדות עם כל ישראלי, בתנאי שהוא סבור כמוני ומשתייך למחנה הרעיוני שלי. לפיכך עדיף להשתמש בביטוי: אחריות הדדית. זו האחריות של החובש לפצוע, הטען לתותחן, משרד החוץ למטייל בג'ונגל הדרום-אמריקאי. אותו סוג של אחריות שגורם לטור שלם של מכוניות לעצור בשולי הדרך להתעניין ולהושיט עזרה לתאונה. אותו סוג של מעורבות, לעתים דביקה מדי, שבה מרשה לעצמו הישראלי להתערב בחייו ובגורלו של השכן בבית המשותף, או אפילו השכן לרגע למושב האוטובוס. אני מעדיף להתייחס לתופעה ולא לתיאוריה הרעיונית העומדת מאחריה, דתית או לאומית, מאותה הסיבה שגם בשאלת הזהות, עדיף להתייחס למציאות הקיימת והשכיחה, הנראית לעין כל, ולא להגדרות התיאורטיות החמקמקות, שלעתים דווקא הניסיון ללכודן ברשת המינוח המדויק וההסכמה הכללית גורמים להיעלמותם ולערעורם של הערכים.

מחויבות מוסרית וחברתית

מחויבות מוסרית וחברתית היא עדיין רכיב משמעותי מאוד בזהות ובשיח של החברה הישראלית. היא שונה מן ה"אחריות ההדדית" שדנו בה בסעיף הקודם. האחריות ההדדית מתמקדת בפרט, ואילו בדברנו על מחויבות מוסרית וחברתית אנו מתייחסים לאחריות כלפי הכלל. אחד ממאפייניה המובהקים זו ההתנדבות. ההיקפים של ההתנדבות, ארגוני העזרה והתמיכה האזרחיים בישראל הם עצומים, והם חוצים מחנות, מפלגות ועדות, דתיים כחילוניים, חרדים כעולים חדשים. מדובר גם בתמיכות כספיות, אבל גם – ובעיקר – ב"צדקה בגופו".

היבט אחר של המחויבות החברתית של הישראלים היא המעורבות הפוליטית. גם ברמת השיחה והדיון – כל אחד הוא מומחה לכלכלה, חברה וביטחון, וגם ברמת המעורבות המעשית. לדוגמא: אחוז ההצבעה בבחירות, אחרי הכל, הוא מן הגבוהים בעולם החופשי. אבל זה כמובן לא מסתיים בהצבעה בבחירות. כל נשכח גם שחלק גדול מההתיישבות בארץ היא שיתופית או קהילתית, והיא מחייבת את תרומתו של כל חבר לאספה הכללית, לעשייה ב"ועדות", ולמילוי תפקידים שונים ביישוב.

תחושת שליחות

באופן כללי ניתן לומר שחלק גדול ומשמעותי של האוכלוסיה הישראלית חי מתוך תודעת שליחות במידה זו או אחרת, בין אם זו שליחות דתית, בין אם זו שליחות חברתית, בין אם זו שליחות ציונית. בין אם היא מתבצעת בהחלטה לעלות לארץ או להישאר בה, להתיישב במקום מסוים בארץ או רק להישאר בו למרות הקשיים, כגון: ישובי ספר, התנחלות, עיירת פיתוח. בין אם היא מתבצעת בשירות תנועה או ארגון כלשהו. ובוודאי – במסגרת השירות הפורמלית, בצבא או בשירות הלאומי. כשאישיות ישראלית מתפנה "לעשות לביתה", היא צפויה לחטוף קיתונות של בוז וביקורת, מפני שהאתוס הישראלי הוא אתוס של שליחות, ולכן עדיין נוח יותר לומר בישראל שמקימים מפעל באזור פיתוח משיקולים "ציוניים" מאשר לומר שזו דרך נוחה לקבל הטבות ממשלתיות והקלות מס. ואף על פי שתרבות המצליחנות האמריקאית הולכת וכובשת לה מקום, עדיין ראשי המשק ורשימת עשירי המדינה נזקקים לפחות ל"פזזה" של פילנטרופיות (נדיבות לב הנובעת מחמלה). מי שהוא מבני בניו של אברהם אבינו, שניחן בעין טובה, אינו רואה בכך צביעות וזיוף, אלא צורך אמתי.

ט. תפקיד צה"ל

התפקיד המסורתי של צבא הוא הגנה על המדינה וניהול מלחמותיה. צה"ל, מיסודו, נבנה כצבא העם ושימש לתפקידים נוספים. במובן מסוים אפשר לומר שצה"ל היה אחראי לא רק לכוח הצבאי אלא גם לרוח המניעה אותו. ההבנה ש"לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחי אמר ד' צבאות" שימשה כערך יסודי בצה"ל, גם אם ה"רוח" שדובר בה לא היתה "רוח ד'" במובן הדתי של המושג. נבחן כמה מן התחומים שבהם ניכרת ביותר פעילותו החוץ-צבאית של צה"ל:

המשלב החברתי

ראשית, בעצם חובת הגיוס הכללית הוא שימש כמסגרת שאיחדה את כל הצעירים תחת קורת גג אחת, של שירות ועשייה, כמו גם רכישת שפה משותפת, כפי שהוזכר לעיל. צה"ל מילא תפקיד חשוב בתפיסת "כור ההיתוך" המלכד של החברה הישראלית המפוצלת והמפורדת ללשונות ועדות, עליות, זרמים וחוגים שונים ורחוקים זה מזה כרחוק קצווי תבל שמהם הגיעו גלי העלייה. מעבר להתרחשות הטבעית שנוצרה משילוב כל האוכלוסיה במסגרת הצבאית, צה"ל גם נקט פעילות יזומה לשירות החברה הישראלית, בין אם זו ההתגייסות לטובת המעברות בשנות החמישים, ובין אם זו תכנית ההשכלה של "נערי רפול", משימת ההתיישבות שנעשתה על ידי הנח"ל והורחבה מ"הורה כרוב" החקלאית לגרעינים משימתיים בעיירות הפיתוח ועוד ועוד.

למרות העובדה ששיעור המתגייסים לצה"ל פחת היום, ודווקא בקרב האליטות, צה"ל עדיין מהווה כור היתוך ואמצעי לשילוב חברתי. הוא מהווה שער וחלון הזדמנויות להשתלבות חברתית לאוכלוסיות חלשות או פריפריאליות. עולים חדשים נכנסים לצבא מתוך זרות להוויה הישראלית ומשתחררים ממנו כשהם עצם מעצמה ובשר מבשרה. תהליך דומה עבר על צעירים מעיירות הפיתוח, בני הציונות הדתית, ונראה שאנו עומדים בפתחה של מהפכה נוספת, של גיוס חרדים בהיקף משמעותי, שיכניס גם את הציבור הזה לתוך השדרה המרכזית של החברה הישראלית. בכל אופן, אין ספק שבעיני התומכים בנח"ל החרדי, הגיוס לצבא נתפס כמכשיר לשילובם של צעירים חרדיים ובעקבותיהם החברה החרדית כולה במשק הישראלי הנורמטיבי.

מכונן הזהות

מעבר לשילוב החברתי הבסיסי, שימש צה"ל בכל שנות המדינה גם ככלי רב ערך לכינון זהות משותפת. בפרק הקודם מנינו מספר רכיבי זהות: השתייכות יהודית וישראלית, אחריות הדדית, מחויבות מוסרית וחברתית ותחושת שליחות. בהקנייתם של כל אלו לישראלי המצוי, יש לצה"ל משקל משמעותי ביותר. כבר הזכרנו את השילוב החברתי שמשפיע השפעה עמוקה על תחושת ההשתייכות לחברה ולמדינה. אין ספק ששנות השירות שעוברים מרבית הישראלים בסיום שנות הלימודים העל-יסודיים ובטרם הכניסה לחברה האזרחית, הן שנים מעצבות ומשמעותיות ביותר. ואין צורך להרחיב ולהסביר מה המשמעות של תודעת המחויבות לשירות, והערך של השירות עצמו, לעיצובן של עמדות ותכונות אלה אצל הישראלים.

יצרן ההנהגה

מעבר לתפקיד המשלב שהיה לצה"ל מקום המדינה ועד ימינו, הוא שימש גם כמעצב של ההנהגה. התקדמות בסולם הדרגות הצבאי זהה בישראל כמעט לחלוטין להתקדמות בסולם המעמד החברתי. הקצינים הבכירים יוצאים מן הצבא לשוק האזרחי ומתמנים די בנקל למשרות בכירות במשק, בפוליטיקה ובכלכלה, בחינוך ובתרבות, ברפואה ובמשפט, ובאל-על. אפשר לבקר את התופעה

ולהתלונן עליה, אפשר לברך עליה ולשמוח בה, אבל זו תופעה חברתית ישראלית מובהקת שאי אפשר להתעלם ממנה. חשוב להדגיש שהדבר נכון במידה שווה כיום גם ביחידות העורך ובתפקידים הלוגיסטיים: ככל שהצבא משתכלל והולך מבחינה טכנולוגית והמרחק בין אופיין של המשימות הצבאיות לאזרחיות מצטמצם – התנועה של בוגרי יחידות צבאיות אל המשק האזרחי קלה ופשוטה יותר. מספרם של יוצאי היחידות המתוחכמות של המודיעין והמחשבים בצה"ל בחברות ההזנק האזרחיות הוא גדול ומשמעותי ביותר.

י. חייל העורך בחזית המוסרית

במערכה על פני הדור

כל המשימות הצה"ליות הללו קיימות בעורך במידה דומה לזו שהן קיימות ביחידות הקרביות וביחידות השדה. ולפיכך, חייל העורך שותף להן ואחראי להן במידה שווה לחברו הקרבי. החברה הישראלית נמצאת בקריה לא פחות מאשר במוצב החרמון, ולכן כל מה שאפשר לעשות מבחינה חברתית וערכית במוצב על הגבול או בנגמ"ש בגזרת ג'נין, אפשר לעשות גם במשרד בקריה בתל אביב, ברמת גן או ברמת אביב.

לא צריך לעשות שום דבר מיוחד, לא מוכרחים לומר: "לשם ייחוד קוב"ה ושכינתיה..." כל בוקר לפני העלייה לאוטובוס המוביל מן הבית אל היחידה. צריך פשוט להיות בסדר. לנהוג על פי דין ועל פי אמות המידה המוסריות והערכיות שנרכשו בבית. להיות "בן אדם". לתקשר עם הסביבה, למלא חובותיו, לנהוג בהגינות, לשוחח בנועם עם חבריו גם כאשר אין מסכימים על אמונות ודעות. זה לא רק מספיק, זה הרבה מאוד.

אבל מעבר לכך יש להבין שאם החזית העיקרית שבה מתנהלת המערכה על עתידו של עם ישראל היא החזית המוסרית והחברתית, אזי חייל העורך נמצא שם, בחזית הזאת. מכיוון ששם, בחדר המחשב או במוסך, באפסנאות או במטבח, מתעצבת דמותו של האזרח הישראלי העתידי. האם הוא יהיה חברותי או אגואיסט? נכון לעזור לזולת או רודף נוחיות? ישר והגון או תככן ותחמן? מסודר ואיכותי או חפיפניק ומעגל פינות? את קווי המתאר של המערכה הזאת הבהיר הנביא ישעיהו כשטען בפתח ספרו שאם ירושלים לא תהיה "מלאַתִּי משפט, צדק ילין בה"²⁴ – היא תהיה "שממה כמהפכת זרים"²⁵. כדי להשתתף במערכה הזאת לא צריך להיות נביא. די להיות אדם הגון, המקרין יושרה, אכפתיות, רגישות לזולת ולכבודו. כלשון המשנה באבות: "כל שרוח הבריות נוחה הימנו, רוח המקום נוחה הימנו"²⁶.

24. ישעיהו א כא.

25. שם א ז.

26. משנה אבות ג י.

זהירות, זריזות ונקיות

אין צורך לעסוק בהטפה. הדרך הרצויה ביותר לחנך ולהשפיע היא דרך הדוגמא האישית. אם חייל אחד בחדר מקפיד על שמירת הלשון, נזהר מרכילות ולשון הרע, אינו מנבל לעולם את פיו, בתוך זמן לא רב יחול שינוי באווירה הכללית בחבורה. זה בדוק. בתהליך אטי אך עקבי תפחת כמות ניבולי הפה, בדיחות גסות יסופרו תחילה בחשש ובחצי פה, ולאט לאט יצאו מן הרפרטואר. כמות שיחות הרכילות והרעל החברתי תפחת בהדרגה. איש המעלה משמש בתוך החברה כמטהר אוויר. אם מישהו עובד בחריצות, בשיטתיות ובסבלנות, יתייחסו אליו בהתחלה כאל פראיר. הדרך להתמודד עם כך אינה במבוכה, בהסוואה או ב"יישור קו" עם האחרים. הדרך היחידה האפשרית להתמודד עם עמדות שכאלה היא התמדה. הלעג ייהפך להערכה, הזלזול – לכבוד. במקרה הגרוע זה ייעצר כאן, במקרה העדיף – יחול שינוי בדפוסי העבודה של כל המחלקה.

חסידות

המפגש עם האחר מחולל חובה מוסרית, שיסודה, כמובן, במצוות "ואהבת לרעך כמוך". מצוות אהבת הרע מתממשת בעשיית חסד. חסידות, כפשוטה, אינה שם מותג לזרם במחשבה היהודית או לחוג מסוים בחברה הדתית. חסידות היא עשיית חסד. צריך לזכור, כי האחר אינו אובייקט להחזרה בתשובה. הוא אדם. וכזה, יש לו רצונות, וצרכים, ומצוקות. התפקיד של כל אדם שחי במחיצתו של אדם אחר הוא להיות קשוב לרצונות, לצרכים ולמצוקות של הזולת. להשתתף אִתו בצער ובשמחותיו. להציע עזרה בעדינות וברגישות כשצריך. לפעמים העזרה היא רק אוזן קשבת. בכל מקרה, אוזן קשבת היא התנאי הראשון לכל עזרה, שהרי אם לא תקשיב לו – איך תדע מה הוא צריך? לפעמים צריך להתנדב להחליף אותו במשמרת, לפעמים להציע הדרכה ועצה בפתרון בעיה בעבודה. ביחידות השדה מלמדים עבודת צוות, כשעוברים מרמת אימון הפרט לרמת אימון חוליה. כל מסע אלונקות הוא גם תרגיל חינוכי בהושטת כתף תומכת. בקורס שלישות לא מתאמנים על נשיאה משותפת של טפסים, ולכן המודעות למשא המשותף המצטברת במהלך האימונים אינה מפותחת במידה שווה, אבל זה אינו משנה את העובדה הממשית. צריך להושיט כתף לא רק לאלונקאים. לעולם, לימדנו רש"י בפרשת המרגלים²⁷, המשא שאפשר לשאת בשניים גדול יותר מסך המשאות שיכול כל אחד לשאת לבדו.

27. במדבר יג כג. כאשר רש"י מחשב שם את משקל אשכול הענבים שנשאו כל המרגלים ביחד דרך חישוב המשקל שהרים כל אדם לבדו בגלגל, הוא אומר כי יש להכפיל בחישוב את המשקל פי שלושה, מפני שכאשר אדם נושא משקל עם אדם נוסף יכולת נשיאתו גדלה ביחס זה (וגדלה בסך הכל פי שישה). וזו לשונו: "וגמירי לך, טונא דמידלי איניש על כתפיה אינו אלא שליש משאוי ממשאוי שמסייעים אותו להרים (=ומסור בידינו: משא שנושא אדם על כתפו אינו אלא שליש משא מהמשא שמים כשמסייעים אותו להרים)".

בדרך כלל, האחריות לזולת, העזרה והשיתוף לא יסתיימו במסגרת המוגבלת של העבודה, אלא יתפשטו גם לתחומי חיים אחרים. אנשים באים לעבודה בבוקר עם החבילה הפרטית שלהם מהבית, והם נוטים לשתף ולפרוק גם אותה – אם יש בפני מי לעשות זאת. גם כאן, לא תמיד אפשר לעשות יותר מאשר להטות אוזן קשבת, ולהציע הבנה והזדהות. לעתים קרובות זה הרבה יותר ממספיק. לעתים אפשר לעשות גם יותר מזה.

חברות

מובן מאליו, שכל האמור לעיל אינו עניין לחייל הדתי דווקא. ניקיון הלשון והימנעות מרכילות ומלשון הרע, עזרה לזולת או מוסר עבודה הם ערכים מקובלים על רוב, אם לא כל שדרות החברה. הערך המוסף של החייל הדתי הוא בשניים – ראשית, מפני שהוא מחויב לכך על פי תורה ומצוות, וזהו המימוש העיקרי של עבודת השם שלו בעת השירות הצבאי. ושנית, בהיות שהוא מצוי בתוך חברה ולא כאדם לעצמו, מוחלת עליו גם מיידיית, בצמוד לכל אחד ואחד מן הפרטים הללו, גם החובה המוכללת של קידוש השם והזהירות מפני חילולו. קשה לתאר את הנזק שמחולל חובש כיפה בהתנהגות בלתי מוסרית או אפילו חסרת-נימוס בעלמא, כאשר הוא גורר אחריו את התגובה המזהה את ההתנהגות שלו עם כלל ה"דתיים" או כלל "החרדים", או כלל "בני הישיבות". בלשון אחרת יש לומר: בעיני, ה"סור מרע" וה"עשה טוב" של התנהגות פשוטה וראויה במפגש יום-יומי ומתמשך עם החברה הכללית, הוא משמעותי בהרבה מדוכן לשיווק יהדות ורצון טוב בקרן רחוב.

זאת ועוד, חיילים דתיים יכולים לציית לכל האמור לעיל ועדיין להיות מוקצים מחמת מיאוס במחלקה בשל חסידות יתר. לדוגמא: אם מישהו מספר על המסיבה של אתמול בערב, החייל הדתי אינו אמור להתעניין בפרטים וגם לא מצפים ממנו לזאת, אבל אם הוא קם במופגן, מפטיר "השם ירחם" ומסתלק – הוא איבד את הקשר עם הסביבה ואת היכולת להשפיע. בהכללה, צריך להיזהר מאוד מלתת לצד השני את ההרגשה שהדתי רואה בעצמו, ובחברה שבא ממנה, אלטרנטיבה נעלה לסביבה שבה הוא נמצא (בעל כורחו). התנשאות אינה סגולה לחברות טובה, וגם לא להשפעה חברתית.

יא. החייל הדתי פורץ דרך

מה שנאמר עד כאן, כמדומני הולם את דרך המלך של החינוך הדתי, ואינו אמור לעורר פולמוס. בפסקה הבאה הריני מבקש להציע מדרגה נוספת על האמור לעיל, שלמיטב היכרותי עם מערכת החינוך והנהגתה, עשויה להיות שנויה במחלוקת, ואולי אפילו מאיימת. עם זאת, לא אמנע מלהעלותה כאן, בתקווה שתועיל למי שיסכים אתה וינסה להתמודד בדרך זו, ובבקשה ממי שהדרך הזאת אינה מתאימה לו, לא ידחה בגללה את המאמר כולו.

היפרדות

צריך לתת את הדעת לכך שכל מה שתואר קודם לכן על אודות ההיבטים החיוביים של הלכידות בחברה הישראלית אמנם קיים, אולם אינו מובטח לעד. אנו רואים סימנים מובהקים להתערערותה של הלכידות הזאת, של המחויבות החברתית. עד כדי כך שיש רואי שחורות המעדיפים להציג רק את הפן השלילי ולהתעלם לגמרי מקיומם של ההיבטים החיוביים. אף על פי שאין דרכנו עמהם, ומתלמידי אברהם אבינו אנו מבקשים להיות, בכל זאת, אי אפשר להתעלם מהתופעות הדורשות תיקון: החברה הישראלית מפולגת ומסוכסכת. דמות כל מחנה בעיני חברו סטריאוטיפית ומוקצנת בצורה קריקטורית. הדימויים השליליים מעוררים פחדים, מגדילים את הקיטוב ומזינים בכך את מדורת האיבה והאיום ההדדי²⁸.

גם הציבור הציוני-דתי נוטל חלק בתהליכים הללו, ולא יוכל לומר: "ידינו לא שפכו את הדם הזה". חלקים נכבדים מהציונות הדתית פרשו מן החברה הכללית והקימו יישובים נפרדים, בשם אידיאולוגיה של שמירת זהות וחינוך לילדים, כמו גם בשל הנוחיות של חיים בחברה שומרת מצוות בלא צורך להתמודד עם דילמות העולות מן החיכוך היום-יומי עם שכנים שאינם שומרי שבת וכשרות.

התהליך התפשט מן ההתיישבות החקלאית והקהילתית למגורים נפרדים גם בערים הגדולות, בשכונות ובשיכונים ייעודיים. כל זה מצטרף להפרדה היסודית ביותר, בשנות העיצוב הראשונות – מערכת החינוך.

מערכות החינוך הנפרדות גרמו לנתק מהותי ביותר בין חלקיה של החברה הישראלית. העובדה שבמערכת החינוך הכללי אין כיום כמעט ילדים מבתים דתיים, ושהחינוך הדתי עצמו הולך ומייצר הפרדות בין בתי ספר שבהם ילדים מבתים "דתיים" לבין בתי ספר שבהם אוכלוסיה מגוונת יותר, יצרה לא רק הגנה על הילדים ה"דתיים", אלא גם ניתקה אותם מיכולת שיח והשפעה על הסביבה הכללית. מן העבר השני, גדל הילד החילוני מנותק מכל קשר משמעותי עם מקורותיו היהודיים. על זה מלינים כיום במערכת החינוך הכללית לא פחות מאשר במערכת הדתית. אדרבה, בעוד שהדתיים והחרדים משתמשים בבערות של הנוער החילוני (בהנאה מרובה, לעתים) ככלי ניגוח בפולמוס הציבורי, הרי שבחברה הכללית מובנת היטב הסכנה שבבערות הזאת. הזיהוי בין יהדות לדתיות מאלץ את המערכת הכללית להדוף את שתיהן יחד, ולהישאר עם מערכת ערכים כללית, ניטרלית, דמוקרטית-ליברלית, שאינה מספקת את צרכיו הרוחניים של ילד הגדל בישראל ונזקק להבניית זהותו על הרצף ההיסטורי והתרבותי של עם ישראל.

28. מאמר זה נכתב קודם לעקירת יישובי גוש קטיף. עקרונית לא השתנה בו דבר, אולם הפסקה הזאת, כדוגמא, התעצמה באופן משמעותי בעקבות אירועי העקירה.

ההתבצרות כסכנה דתית וחברתית

הדרך הערכית-מוסרית היא הדרך היחידה לקיומו של עם ישראל בארץ ישראל. הציונות הדתית היא האופציה היחידה לכינונה של חברה יהודית מודרנית בארץ ישראל. חברה שיש לה שייכות ממשית לתרבות היהודית והלאומית, מבלי שתחייב לפרוש מן החיים הריאליים בעולם מודרני, מן המדעים ומן הכלכלה, מיחסים בין-לאומיים מתוקנים, כוחות ביטחון, רפואה וכלכלה מודרניים. זה היה יסוד השקפתה של הציונות הדתית מראשיתה. כפי שבאה לידי ביטוי ברור בהגותם של הרב קוק והרב סולובייצ'ק ושאר גדוליה ומנהיגיה בארץ ובגולה.

ברור, שאי אפשר להיות מנותקים מן העם ולהשפיע. הרעיון של כוחות משימה להחזרה בתשובה אינו ריאלי. זו שיטה לגייס חברים לקבוצה חברתית, אבל לא שיטה להשפיע כלפי חוץ. תנועת התשובה החרדית לא שינתה את הרחוב הישראלי; היא רק גייסה לשורות המחנה החרדי חברים חדשים. לא בכמות מספיקה כדי לשנות את המצב התרבותי ברחובות תל אביב. אדרבה, תל אביב הפכה להיות חילונית יותר, הישיבות והמוסדות עברו לבני ברק, ובתי הכנסת של תל אביב עומדים שוממים. הציונות הדתית פועלת בדור האחרון באופן דומה: פתח תקווה, רעננה וגבעת שמואל הן ה"בני ברק" של הציונות הדתית בגוש דן.

תחושת ההתנשאות של הציבור הדתי היא הפן השני של תחושת הפחד מפני החילון. ההתנשאות על החילונים, כמו גם החרדה מפני החילון, נובעות שתיהן מן הריחוק והניתוק המעשי. אפשר ליצור דימויים מפחידים ומפתים כאחד מאחרי הגדרות החברתיות המבוצרות. אלו הם תוצריה של אסטרטגיית הניתוק בחיים היום-יומיים, ומפגשים מבוקרים להגברת "אהבת ישראל", "הסרת המחיצות" והחזרה בתשובה.

מלבד ההחמצה ההיסטורית ביכולת לעצב את פניה של החברה בישראל, משלמת החברה הציונית-דתית מחיר גבוה בבניין החוסן הפנימי שלה, ובייצוב אמונתה בדרכה. החינוך הדתי מאמין היום פחות ופחות ביכולתו לגדל צעירים מאמינים ובטוחים בדרכם היכולים להתמודד עם אתגרי הדור והשעה. ככל שהמוסדות סגורים ומבוצרים יותר, "נאמנים" יותר לדרכה של תורה, כך הפחד שמשדרים ראשי המוסדות וההורים מן המפגש עם החוץ גדול יותר. ולא להפך! יש מי שטוענים לחשוב שכלל שהסכנות בחוץ גדולות יותר כך צריך להתבצר יותר, אבל זו טעות אופטית. ככל שרוצים להסתגר יותר, כך מצירים את החוץ כמאיים יותר.

התחברות

המפגש בצבא המסורתי בין לוחמים יצר אחווה. המפגש בצבא המודרני בין שותפים לעשייה יכול ליצור סוג אחר של אחווה, לא אחוות לוחמים אבל שיתוף חברי. המפגש הזה יהיה זירת הניסוי של האפשרות לקשר בין דתיים לחילוניים ועבודה משותפת. בעקבות זאת גם מגורים בשכונות משותפות, עשייה חברתית משותפת, ואולי גם השפעה תרבותית. החייל הדתי ביחידת העורף הוא חוד החנית של ההתמודדות על פרצופה של מדינת ישראל, על תרבותה ועל ערכיה.